

Віра НАУМЕНКО,
доцент, професор кафедри
початкової освіти та методик
гуманітарних дисциплін
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
канд. пед. наук

Ідентифікаційне вікно:

Підсистема — навчальний процес
Вид інформації — навчальна
Шифр за КНІ — 79.1.02.01.00
Вид документа — розробка з методики
викладання

У статті розкривається структура підручника «Літературне читання. 2 клас», принципи відбору текстів для читання, новизна підходів до впорядкування змісту; дається методичний коментар до книги з літературного читання «Перлинка», «Зошита з літературного читання». Акцентується увага на методиці роботи з рубриками підручника.

Особливості змісту навчально-методичного комплексу з літературного читання в другому класі (авт. В.О. Науменко)

Див. додаток 1

З першого вересня учні 2-го класу будуть навчатися літературному читанню. Для проведення уроків літературного читання створені навчально-методичні комплекти, одним із яких є навчально-методичний комплект В.О. Науменко. Календарне планування уроків літературного читання¹ побудоване на змісті всього навчального комплексу, який забезпечує розв'язання завдань навчальної програми «Літературне читання»², 2-й клас (далі — Програма).

Особливості змісту підручника «Літературне читання. 2 клас»

Зміст підручника «Літературне читання. 2 клас» спрямований на досягнення мети, розв'язання завдань, визначених у Програмі; моделює систему навчання учнів читати та повноцінно

¹ Науменко, В. Календарне планування уроків літературного читання / В. О. Науменко // Початкова школа. — 2013. — № 6/7.

² Літературне читання [Електронний ресурс] : програма для загальноосвіт. навч. закладів. 2—4 класи / О. Я. Савченко, кер. творч. колективу ; В. О. Мартиненко, В. О. Науменко, Н. М. Колеснікова, Л. І. Лаптева // Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/02_lit_chit.pdf. — Назва з екрана. — (Дата звернення 17.04.2013).

Навчально-методичний комплект

Науменко, В. Літературне читання : підруч. для 2-го кл. загально-освіт. навч. закладів / В. О. Науменко. — К. : Генеза, 2012. — 160 с. : іл.

Науменко, В. Перлінка. Книга з літературного читання : до підруч. «Літературне читання. 2 клас» Віри Науменко / В. О. Науменко. — К. : Генеза, 2013. — 120 с.

Науменко, В. Зошит з літературного читання : до підруч. «Літературне читання. 2 клас» Віри Науменко / В. О. Науменко. — К. : Генеза, 2013. — 96 с.

Науменко, В. О. Чарівне слово : кн. для позакл. читання у 2-му кл. / В. О. Науменко, І. Г. Сухопара. — К. : Літера ЛТД, 2013. — 160 с.

Науменко, В. Уроки літературного читання в 2 класі : до підруч. «Літературне читання. 2 клас» Віри Науменко / В. О. Науменко. — К. : Генеза, 2013. — 208 с.

сприймати художній твір як мистецтво слова, яка включає розвиток *спостережливості, творчої уяви, чуття поетичного слова, здатності сприймати звукові, словесні образи, емоційно реагувати на художнє слово, співпереживати, творити.*

Відкривається підручник зверненням автора до учнів, спрямованим на встановлення контакту з маленькими читачами,

на щирю та ефективну взаємодію. Точку зору автора, допомогу в розумінні художніх творів діти відчуватимуть на сторінках підручника «Літературне читання. 2 клас» (чи погоджуєшся ти з висловленим: так чи ні — доведи свою думку з опорою на текст). Таким чином створюються умови для ведення діалогу. Деякі тексти перериваються запитаннями, учні включаються в діалог із автором твору, його героями. До текстів казок, оповідань, віршів із сюжетною лінією подано систему завдань, які допомагають дитині визначити моральний зміст твору, поміркувати над вчинками героїв, мотивами їх поведінки, подумати над тим, як би вона сама діяла в аналогічній ситуації. Читання в особах, постановка «живих картин» (розіграй поведінку персонажа твору, а друзі нехай впізнають розігрувану ситуацію), інсценізація, розповідь від імені персонажа створюють можливості учневі поставити себе на місце іншого, проїнятися почуттями, думками героя твору.

Створення ситуації вибору завдання, читання віршів з пам'яті, які, насамперед, подобаються дитині, робота в парі, малій групі, колективні розмірковування над складними проблемами твору, висловлювання власних думок, різноманітність творчих робіт на основі прочитаного, наявність підказок у текстах творів та завданнях до них надають можливості для оволодіння учнями читацькою компетентністю.

У підручнику два розділи: «З народного джерела» і «З літературної скарбниці».

Розділ
«З народного
джерела»

Фольклорні твори

Входження дітей у світ літератури починається з фольклорних творів: дитячих пісень (пісні-небилиці, забавлянки, заклички, інсценівки, ігри); загадок, прислів'їв, приказок, скоромовок, лічилок.

Кожен пропонуваний твір розкриває загальнолюдські цінності, особливе для українського народу. Наприклад, у дитячій пісні «Два півники» усі працюють (і дорослі, і діти), відпочинок поєднують із пісню, танцями. У народних творах для дітей фігу-

рує число 2 (пара). Як у цій пісні в образі вовка чатує небезпека, так і в інших («Подільночка» — дівчинка припала до землі) звучить відгомін історії нашого народу, який потерпав від набігів ворога. Можливо, у «Подільночці» і відображений той момент: дівчина намагалася злитися з землею, щоб її не помітили.

Аналіз *загадок*, в яких втілена кмітливість і спостережливість народу, прислів'їв, приказок, казок, в яких увіковчена народна мудрість, оповідань, наповнених приказками, прислів'ями, казок із відгадуванням персонажами загадок спрямовується на виховання поваги до закладених у них цінностей, формування власних оцінних суджень, бажання знати та звертатися до перлин усної народної творчості в житті, усвідомлювати приналежність до свого народу. Тож кожен жанр української народної творчості вивчається окремими блоками (скринька пісень-небилиць, скринька загадок тощо), що дає можливість дітям усвідомити жанрові особливості кожного твору, сприйняти їх як самостійні художні твори.

Методика вивчення малих жанрів української народної творчості в підручнику розроблена так, щоб *діти усвідомили їх як перлини народної творчості, скарбницю народної мудрості, навчилися сприймати художню, звукову образність, ритм і зміст*. Тож у підручнику запропонована робота з загадкою як ознайомлення з перенесенням ознак, а отже, із метафорою. Спостерігаючи за тим, як вона загадана, відгадуючи її, дитина робить перші кроки до розуміння метафоричної мови. Основою роботи з *прислів'ями* є навчання усвідомлювати узагальнено-метафоричний зміст. *Скоромовки* подаються як твори, які мають витончене звукове оформлення, а лічилки — чіткий ритм. Яскраве, мелодійне звукове оформлення допомагає «почути» твір, проїнятися настроєм, відчувати його естетичну цінність. Читаючи в наступному розділі твори різних жанрів, особливо пейзажну лірику, діти вслухатимуться у звучання, помітять, що звукові повтори, звуконаслідування допомагають «почути», якими звуками наповнена описана картина.

Нагадаємо!

Прийом звукового уявлення мови називається *звукописом*. Звукопис — це звукові повтори та звуконаслідування. Повторення в словах однакових приголосних — це алітерація. Повторення однакових голосних — асонанс. Передача словом звуків природи — звуконаслідування

Чапля зшила черевички
І мерщій пішла до річки.

Платон Воронько

Йшла синичка до кринички —
загубила черевички.

Ганна Чубач

Читаючи ці рядки, уявляємо в черевичках чаплю і синичку, чуємо як ч-апля йде до рі-ч-ки, а сини-ч-ка до крини-ч-ки (ч-ч-ч — човгають вони черевичками).

Тремчу в куцах — ні звуку,
і раптом, як на злість,
під лапою моєю
суха ломака — трісь!

Оксана Сенатович

Читаємо перший рядок і ніби завмираємо разом із переляканим зайчиком. Звуконаслідуванням «трісь» тиша порушується. І ми вже очікуємо найстрашнішого. Одним влучним звуковим штрихом створений звуковий образ, передано відчуття, пов'язані з ним. Разом із цим діти навчаються правильно читати кожен вид усної народної творчості: вибирати тон (таємничий, бадьорий, лагідний), темп (повільний, пришвидшений, швидкий), силу голосу, витримувати паузи, виділяти голосом логічні центри, підкреслювати промовлянням звукопис.

Авторські твори

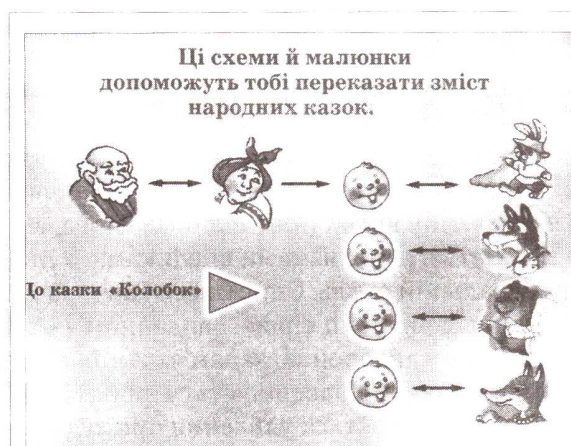
У розділі «З народного джерела» подаються й *авторські* вірші, багаті на емоційно забарвлені слова, які надають поезіям наспівності, роблять їх схожими з дитячими піснями; авторські забавлянки, заклички, загадки, скоромовки. Читання фольклорних і літературних творів у порівнянні передбачає формування в учнів понять «автор твору», «авторське ставлення», цілеспрямоване розширення та впорядкування читацького світогляду (жанри, усна народна творчість, літературна творчість). Такий підхід покликаний забезпечити не механічне розпізнавання авторських творів (діти з радістю повідомляють відповідь: «Тут написаний автор»), а усвідомлення авторського привнесення в художній твір. Перше таке відкриття учні зроблять під час читання загадки Леоніда Глібова.

Народні казки

Розділ завершують *народні казки*: українські та народів світу, які навчають розуміти добро й спонукають його робити, розкривають інші грані життя. Способом творення сюжету запропонованих казок є нанизування подій (кумулятивні казки). «Кумуляція» у перекладі з латинської мови означає «нагромадження», тому під час читання пропонується скласти продовження основної частини тексту казки за поданою схемою.

Зауважимо!

Особливістю підручника є наявність у ньому схем, які використовуються з метою формування уявлення в учнів про повтор у казці, розвиток умінь створювати казки за аналогією, навчання різним видам переказу, формування вмінь порівнювати складену казку з оригіналом, розвиток швидкості та правильності читання. Схеми до чотирьох народних казок запропоновані на першому форзаці підручника

Біжить та й біжить дорогою,
коли це назустріч йому зайчик.

— Колобок, колобок, я тебе з'їм!

А він і каже:

— Не їж мене, зайчику-побігайчику, я тобі пісеньку заспіваю.

— Ану заспівай!

— Я по засіку метений,

Я на яйцах спечений,

Я від баби втік,

Я від діда втік,

То й від тебе втечу!

Та й побіг знову...

Так закінчилася перша пригода колобка. А далі в казці з'являються нові герої та все повторюється.

Продовж розповідь за схемою, уміщеною на першому форзаці підручника.

Схеми урізноманітнюють роботу з казками, зацікавлюють учнів до творчості та спостереження за способом творення казки. Казки, які дітям знайомі, відкриваються іншими гранями. Уроки з казками варто так і назвати: уроки творчості, уроки відкриття таємниць.

Розділ
«З літературної
скарбниці»

У розділ «З літературної скарбниці» входять такі структурні одиниці: «Поетична майстерня», чотири «Поетичні збірки», «Оповідання», «Літературні казки».

Зміст творів «Поетичної майстерні» і методичний апарат до них спрямовані на підготовку учнів до розуміння поетичного слова, поезії в цілому. Зміст, художні особливості творів, послідовність їх опрацювання, система завдань направлені на поглиблення в учнів уявлення про звукову та мовну образність: про звукопис (асонанс, алітерацію, звуконаслідування), риму, ритм, настрій твору. Після такої підготовки учні включаються в читання поезії.

Перша поетична збірка — це твори Тараса Шевченка та Лесі Українки (класична поезія), наступні збірки — поезія, написана для дітей у різні періоди. Перша і третя збірки в основному представлені пейзажною лірикою. У другій і четвертій — пейзажна лірика й сюжетні вірші.

Мова віршів яскрава, багата на порівняння, епітети, емоційно забарвлені слова, метафори, звукопис, зокрема звуконаслідування. Такі вірші хочеться вивчити напам'ять і виразно прочитати їх. (Учитель буде підтримувати інтерес дітей, заохочувати до вивчення віршів, створювати в класі ліричну атмосферу.)

Предметом аналізу ліричного вірша є живописний образ. Завдання до віршів спрямовані на формування в дітей умінь уявляти описану картину, «побачити» її та «почути» звуки, якими вона наповнена, усвідомити роль художніх засобів у створенні художнього образу.

Крім віршів, у збірку включені прозові твори з метою створення умов для комплексного сприйняття художнього образу.

Наприклад, у другій поетичній збірці вміщені вірші Олександра Олеся. Перед читанням поезії «В небі жайворонки в'ються» пропонуються рядки, в яких ідеться про майстерність поета у змалюванні картин природи: «Олександра Олеся називають королем української поезії». У вірші за допомогою дієслів Олександр Олесь описує спів жайворонка, милується ним, ніби запрошує прислухатися, почути цю неземну красу. Поет відібрав слова, відшліфував їх, щоб вони в тексті заграли різними відтінками. У цьому проявився його індивідуальний стиль. Опис Олеся Гончара доповнює враження, одержані від читання вірша. Завданням — вибрати з обох текстів слова про жайворонка, запам'ятати їх і розповісти, «як співає жайворонок», — завершується робота над поетичним твором. В учнів розширюється уявлення про художнє слово: слово здатне виражати почуття, йому властива емоційність, воно допомагає уявити, почути, викликає бажання відчувати (адже є можливість, тільки б захотіти, тільки б не проходила мимо нас така краса!).

Розвиток мовлення учнів початкових класів розглядається в тісному взаємозв'язку з літературним розвитком засобами підібраних творів, із розширенням і збагаченням художнього сприйняття, із розвитком відтворюючої уяви, широкої сфери почуттів, спостережливості, логічної та емоційної пам'яті, творчих здібностей під час роботи над мовою художнього твору.

До читання поезії пропонується монографічний підхід. Він дає можливість:

- налаштувати дітей на сприймання творів певного автора, оскільки перед читанням віршів учні ознайомлюються з узагальненою думкою про творчість поета;
- наблизити їх до розуміння авторської позиції, адже читач спілкується з декількома творами поета;
- збагачувати емоційний досвід шляхом тривалого впливу автора на душу дитини;
- розвивати відчуття авторського стилю виявом уваги до авторської індивідуальності, шляхом *порівняння* творів різних авторів (за настроєм, що його викликає одна й та сама картина життя, почуттями, художніми засобами);

(Як відзначав К.Д. Ушинський, одного впливу душа не усвідомлює, не перетворює його в певне відчуття. Усвідомлення в душі починається тільки тоді, коли два враження викликають у ній акт порівняння. Повторне перечитування, порівняння спрямовується на навчання учнів розуміти художній твір в цілому і насамперед — відтворювати в уяві кожен елемент твору. У дітей розвивається потреба в читанні не лише для отримання інформації, а й для радості спілкування з художнім твором, з його автором.)

- занурити в жанр, тему.

Тож під час відбору та розташування творів для монографічного читання враховувалися принципи різноманітності зображених картин, точок зору на одну й ту саму картину життя, природи; настроїв; багатства художніх засобів, емоційної виразності, глибини змісту. Це твори, які сповнені оптимізму, теплоти, щирості, відзначаються різноманітністю художніх засобів, емоційною виразністю, глибиною думки, чіткістю авторської позиції.

Наприклад, у підручнику учням пропонується три твори, в яких створений художній образ віхоли («Баба Віхола» Ліни Костенко, Анатолія Камінчука, Катерини Перелісної); дві заклички з однаковим зачином, кінцівкою, але різною основною частиною; народні казки та літературні, створені на їх основі; народні та авторські заклички, забавлянки, загадки, скоромовки; казки різних народів із однаковою сюжетною лінією, основною думкою, але різними персонажами. *Порівнюючи*, дитина включається в діалог із автором, героєм твору. Цей процес впливає на повноцінне сприймання художнього твору, для учня створюються умови самостійно відкривати особливості художнього тексту, одержувати літературознавчі уявлення, оволодівати вмінням аналізувати художній твір (з одного боку) і формування діалогічного мислення, потрібного сучасній людині для самозростання, уміння здобувати знання шляхом зіставлення різних джерел інформації (з другого).

Оповідання згруповані за емоційною спрямованістю, основою описаних подій (пригодницькі, гумористичні, на основі реальних подій), співвідношенням наукового повідомлення та художнього (науково-художні). У науково-художніх творах наукові факти подані на фоні цікавої реальної (О. Копиленко, А. Волкова), казкової (Ю. Старостенко, Ю. Ярмиш) розповіді. В оповіданнях утверджуються вічні істини: що є найдорожчим, найціннішим для людини. У них піднімаються проблеми, над розв'язанням яких актуально задуматися сучасній дитині.

У кінці розділу діти познайомляться з *казками* зі скриньок казок українських письменників та зарубіжних.

Із літературних казок першою є шедевр української казкової творчості — казка Івана Франка «Лис Микита». Мова твору, хитрість лиса та тупуватість вовчиці — на поверхні казки. Яскраві малюнки, які передають характер персонажів, можна запропонувати оживити: що відчуває вовчиця, які думки снують у голові лиса? Разом із тим доцільно організувати дослідження, чи змінилися образи лисиці (лиса), вовка (вовчиці) у літературній казці порівняно з народними. Діти вже мають літературну основу для цієї роботи: вони зустрічалися з вовком і лисицею в казках «Колобок», «Лисичка-сестричка», «Жбан меду» (сербська казка) і пригадають казку «Лисичка-сестричка і вовк-панібрат».

У казках Юрія Ярмиша, якого називають «українським Андерсеном», діти спостерігатимуть за авторським ставленням до героїв народної казки, авторською майстерністю перероблення змісту — увага щоразу акцентується на одній і тій же основній думці: де дружно, там не сутужно, там лад. А одночасно письменник дає дітям ключ до створення нових казок на основі народної.

Про «моє і наше», «я та інші» йдеться в казці Василя Чухліба. Спостереження за описом зайчика, його думками та переживаннями, авторським добором слів (приплентався капловухий заєць) приводить дітей до відкриття: за тим, як описує автор подію, героя, визначаємо авторське ставлення, його оцінку.

Скринька казок зарубіжних письменників представлена казками Шарля Перро та Ганса Крістіана Андерсена. Звертаємо увагу, казка «Попелюшка, або Соболевий черевичок» подається оригінально: діти складуть її початок за серією сюжетних малюнків.

Такий прийом враховує обізнаність дітей із твором, спрямований на формування вмінь ділити текст на частини та складати план, а чи не найважливіше, на сприйняття змісту в поєднанні уявлених картин із живописними.

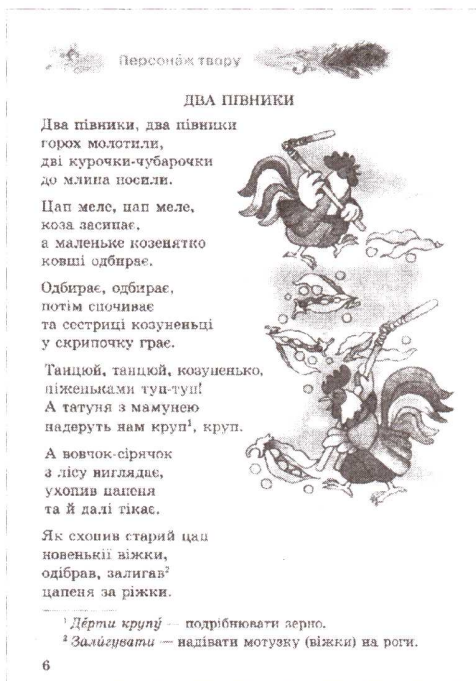
Навчально-методичний апарат

Навчально-методичний апарат визначає послідовність роботи з художнім твором, враховує особливості сприйняття жанру. З перших кроків на шляху оволодіння дитиною читацькою компетентністю привертається її увага до естетичної, пізнавальної суті художнього твору, моральних проблем, які збуджують думку, хвилюють почуття.

Характер запитань визначає, із чого починати смисловий аналіз твору (із сюжету, образів чи проблеми), акцентується увага на жанрових особливостях, компонентах твору (розповіді, описах, портретах, висловлюваннях персонажів, вчинках), відтворенні в уяві прочитаного, розумінні емоційної спрямованості твору, визначенні позиції автора та власного ставлення до прочитаного, основної думки. У виборі послідовності аналізу часто допомагає заголовок до твору, наприклад, «Як дихає верба» (Василь Струтинський, с. 126). Як вона дихає, будемо читати та шукати відповідь на поставлене запитання. У результаті зрозуміємо, що автор наділяє її властивостями людини: верба відчуває стихію, вона бореться з вітром, важко дихає. Їй так само важко переносити вітер і дощ, як і Сергійкові.

Ознайомлення учнів із літературознавчими поняттями

Система роботи з ознайомлення учнів із літературознавчими поняттями, які необхідні для аналізу твору, чітко простежується за виносками над текстом твору на пір'їні чарівного птаха (уявлення про поняття «персонаж твору» формується під час читання народної дитячої пісні «Два півники»; «герої» казки, «головний герой» — на змісті казки «Колобок», схеми до неї — діти наочно переконуються, що персонажі змінюються, а колобок залишається; «розвиток подій», «вчинок героя» казки, «зачин», «основна частина» казки, «кінцівка» (казка «Як дівчина короля перехитрила»); «настрій твору» — на вірші Н. Забіли «Дощ іде», автор прямо називає настрій персонажа і визначає причину і т. ін.). Зміст поняття розкривається за допомогою завдань до тексту. Кожне літературознавче поняття розкривається учням на одному творі, засвоєння відбувається в системі творів одного жанру, переноситься на інші жанри. Добір і розташування текстів проводився з урахуванням їх можливості розкрити учням зміст поняття. Наприклад, поняття «художній образ» розкривається учням у процесі опрацювання віршів Платона Воронька (вередує ведмежа, вередує дівчинка, бо не хоче каші) — автор створює художній образ вередливих діточок. Ще раз із цим художнім образом зустрічаємося, читаючи оповідання Олега Буценя «Настуська-вередуська» (у книжці «Перлинка»).

Додатковий:
пізнавальний
матеріал

Зміст підручника «Літературне читання. 2 клас» включає додатковий матеріал, яким теж визначається його новизна. Він позначений символами — «лілія», «жар-птиця», «золотий ключик».

Умовні
позначення

(лілія) — помічай незвичайні слова та вислови

(жар-птиця) — ознайомся з інформацією самостійно

(золотий ключик) — розкрий таємниці твору, виконай завдання зі скриньки

Під знаком «лілія» (символ краси, красномовства) подаються образні мікротексти (віршовані, прозові рядки та запитання до них), постійна робота з якими налаштовує

розум дитини на розшифрування поетичного коду, збагачує її внутрішній світ образами. Спочатку ці слова виділені, потім учень знаходить їх за ознакою «новизни», незвичності, поступово збільшує кількість образних вражень.

Інформаційний зміст підручника «Літературне читання. 2 клас» умовно позначений «жар-птицею». Разом із тим зроблені посилання на джерела інформації: словники — тлумачний, синонімів, епітетів; на енциклопедії; антології творів автора. Зміст деяких творів, поданих у підручнику, доповнюється додатковими текстами під рубрикою «Чи знаєш ти», які допомагають у формуванні вмінь самостійно знаходити в тексті потрібну інформацію.

Завдання під умовним знаком «золотий ключик» реалізують мотиваційний і розвивальний аспекти підручника «Літературне читання. 2 клас». Це рубрики:

➤ Коли твір відкриває свої таємниці (читаючи, розмірковую, уявляю, придивляюся, прислухаюся) — рубрика об'єднує твори

різних жанрів на одну тему, щоб їх зрозуміти (а читання — не що інше, як розгадування таємниць, захованих у словах і за їх межами), треба поміркувати, уявити описану картину, почути звуки, якими вона наповнена.

➤ Завдання зі скриньки усної народної творчості (і т. д. за структурою підручника). У цій рубриці розроблені завдання випереджувального характеру щодо змісту творів, які будуть читатися. На основі набутого читачького досвіду, творчого прогнозування учні розв'язують завдання. Можливості для перевірки якості виконання або пошуку правильної відповіді відкриваються пізніше, під час читання та аналізу творів цього розділу. Така організація навчальної діяльності має ознаки проектної.

З НАРОДНОГО ДЖЕРЕЛА

З давніх часів український народ складав пісні, прислів'я, приказки, загадки тощо. Ці твори не записували, а від покоління до покоління передавали з уст в уста. Саме тому їх називають *усною народною творчістю*. Є серед народних творів і такі, що призначені для дітей. Це казки, дитячі пісні, забавлянки, скоромівки, лічилки.

Письменники, які творять для дітей, часто звертаються до народних джерел.

НАРОДНІ ДИТЯЧІ ПІСНІ ТА МАЛІ ЖАНРИ¹

Низенькі пороги — а двері широкі
зробили нащадки і *пісні високі*
одкрили їх навістіж: *заходь, всемогутня*,
давнени про колишнє і клич у майбутнє!

Максим Рильський

• Чому пісні, які народилися давним-давно, звучать і сьогодні? Як про це сказано у вірші?
• Про які особливості пісні розповідає поет?

¹ Жанр — різновид твору.

Малюнки
в підручнику

Малюнки до текстів, виконані на сторінках підручника «Літературне читання. 2 клас», несуть функціональне навантаження.

За ними можна:

- передбачити місце дії, персонажів, їхні вчинки (с. 75: за-тишна кімната, двоє ведмежат сплять, ведмедиця колише маленьке ведмежа. Воно хитро усміхається, спати й не збирається. Йому гарно з мамою. Заголовок вірша «В лісі є зелена хата». За заголовком і малюнками, уважно розглянувши їх із дітьми, можна передбачити, що та в який час відбувається в лісі в зеленій хаті);

- визначити внутрішній стан персонажів твору (с.122: усміхнені обличчя бабусі та хлопчика, хлопчик задоволений, що допоміг старенькій самотній бабусі);

- пояснити значення слів (ремезове гніздечко, с. 96), сприйняти художній образ (баба Віхола, Пряля), порівняти, як створив цей образ художник і як поет (баба Віхола у творах Ліни Костенко, Анатолія Камінчука, на малюнках с. 82, 94);

- зрозуміти емоційну спрямованість твору (с. 95, вірш «Котики вербові» та ілюстрація до нього: вербові котики м'які та ніжні, осяяні сонцем; вони випромінюють тепло, викликають посмішку);

- передбачити персонажів твору, зорієнтуватися в темі (с. 115: взуття та одяг дітей, бурхлива хвиля, собака виносить хлопчика з води — усе спрямовує думку, що події, про які будемо читати, відбуваються на далекій Півночі, суворому краї).

Отже, працюючи над малюнком, необхідно:

- навчати дітей звертати увагу на кожну деталь (предмети, колір);

- навчати визначати внутрішній стан персонажів (вираз обличчя, постава, жести — художники яскраво передають це на малюнку);

- виховувати уважність до барв, їхніх відтінків, навчати розуміти переданий ними настрій зображеної картини;

- придумувати діалоги за змістом малюнка;

- організовувати обговорення: як письменник змалював картину життя за допомогою слів, як художник її уявив і зобразив за допомогою фарб.

Учитель має цілеспрямовано використовувати кожен малюнок. З ним можна працювати на етапі «До читання» із метою передбачення змісту твору, пояснення значень слів; на етапі «Під час читання» (знайти в тексті описаний епізод, відображений на малюнку; визначити, чи так діти уявляють цю картину, як зобразив художник, чи такий в їхній уяві виник художній образ), на етапі «Після читання» (порівняти малюнки, виконані до творів, у яких описана одна й та сама картина; поміркувати, чому художник ілюстрував цей епізод, а не інший). Таким чином, до одного й того ж малюнка, але з різними завданнями, учитель може звертатися на уроці не один, а кілька разів.

Формування
навички читання

Навичка читання вдосконалюється під час виконання учнями завдань, розроблених у «Зошиті з літературного читання» (далі — Зошит), оволодіння видами читання (читання вголос, мовчки), аналізу, особливо порівняльного, виконання спеціаль-

них вправ, які активізують мислення в процесі читання. Одним із прийомів, який налаштовує учнів на розуміння прочитаного, є читання з передбаченням подій (тексти перериваються запитаннями), передбачення змісту твору за заголовком, малюнками. Оскільки в підручнику «Літературне читання. 2 клас» твори подаються через порівняння, виникає необхідність часто звертатися до прочитаного: перечитувати, пам'ятати зміст, автора, художні образи та засоби його творення. Такий підхід упорядковує читацький кругозір дитини, впливає на вдосконалення навички.

Для досягнення виразності читання робиться особливий акцент на формуванні вмінь визначати настрій твору, уявляти описані картини, розуміти підтекст, вибирати засоби інтонаційної виразності: тон, темп читання, силу, тембр голосу, логічні наголоси, паузи, міміку, жести.

Завдання до текстів орієнтують на навчання учнів змінювати темп, вибирати спосіб читання залежно від виду читання, поставленої мети: пошукове читання вимагає пришвидшення темпу; поглиблене потребує читання та засвоєння змісту в звичному для читача темпі. Акцентується увага на навчанні учнів читати та перечитувати емоційно яскраві частини тексту. Цілеспрямоване навчання читати мовчки починається з II семестру. У 2-му класі переважає читання вголос, особливо під час читання віршів.

Розділи, окремі одиниці розділів розроблені так, щоб учень не лише під керівництвом учителя, а й самостійно зміг їх опрацювати. Додаткові й основні твори, випереджувальні завдання, система запитань і завдань до тексту, узагальнюючі завдання в рубриці «Повтори і пригадай», творче застосування набутих знань, умінь визначають рух учня в оволодінні пізнавальною, комунікативною, загальнокультурною, літературною компетентностями.

Вдумливе використання змісту підручника «Літературне читання» дасть можливість проводити уроки літературного читання як уроки виховання почуттів, емоційної культури. Зміст не переобтяжує дітей зайвою інформацією. Він спонукає думати, уявляти, розуміти настрій і почуття, усвідомлювати прочитане.

Особливості змісту книги з літературного читання «Перлинка»

Зміст посібника «Перлинка. Книга з літературного читання» особистісно зорієнтований. Про це читаємо вже у вступі: «Любий читачу! Кожен твір написаний для тебе. Візьми в душу ту цінну перлинку, яку в нього вкладено».

У «Перлинці» збережені ті самі структурні компоненти, що й у підручнику. З її творами пропонується працювати: на уроці з метою розширення уявлень учнів про творчість письменника, жанри та вдосконалення вмінь працювати з ними; для індивідуального читання, роботи в парах, групах;

для навчання читати мовчки; для самостійного домашнього читання.

Для зручності в змісті витримана та послідовність читання творів, що й у підручнику. У змісті посібника зроблено акцент на формуванні самостійності учнів під час читання, самостійному відкритті знань, засвоєнні моральних, пізнавальних, естетичних цінностей кожного твору. З цією метою розміщено узагальнюючі схеми в образній формі (наприклад, усна народна творчість подається як клубочок, який відмотуємо та визначаємо її види; з аналогічної схеми діти дізнаються, які твори називаємо малими жанрами); в інформаційному тексті для самостійного читання в реченнях виділені важливі для усвідомлення змісту слова, а до них після тексту запитання «чому..?». Наприклад, «З давніх-давен народ створював пісні, казки, малі жанри (прислів'я, приказки, скоромовки, загадки). У них він втілював свої мрії, бажання, уявлення про життя, мудрість. Твори передавалися з уст в уста. З них складалася усна народна творчість. Чому усна? Чому народна? (перечитай, зверни увагу на підкреслені слова)».

Зауважимо!

Цим прийомом варто користуватися під час навчання учнів розуміти мову художнього твору, виробляти звичку міркувати, думати: постав до кожного виділеного слова запитання «чому?», дай на нього відповідь

Творчі та ігрові завдання

Узагальнення знань про загадки, скоромовки, прислів'я, приказки, дитячі пісні проводиться під час виконання творчих або ігрових завдань: вивчи народні загадки, склади усну розповідь за поданим початком, про рослини розповідай загадками; вивчи п'ять скоромовок, працюючи в групі, зіграйте в гру «хто кого перескоромовить»; склади коротку розповідь, у якій використай приказку чи прислів'я з поданих; працюючи в парі, уявіть себе на сцені театру, розіграйте розмову бабусі з покупцем; спробуй скласти скоромовку за останніми словами в кожному рядку (гра «буриме»). У пісні «А продай, бабусю, бичка» йдеться про бичків різних кольорів: сірого, лисого, мурого, полового, білого, чорного. Серед них, як бачимо, три слова дітям треба пояснити (це зроблено у виносках), а для закріплення та поєднання словесного й зорового сприймання пропонується завдання: «Які кольори згадуються в пісні? Намалюй трикутники та зафарбуй олівцями таких кольорів».

Народні казки подаються в цілому, що має двоєдину мету. По-перше, читаючи їх, учні порівнюють свій варіант продовження основної частини казки з оригіналом. Під час читання учні ще раз переконуються в наявності в казці повтору та способів творення казок шляхом нанизування подій. *Термін «кумулятивна казка» не повідомляється дітям. Їм повідомляється та розкривається поняття «повтор».* По-друге, казка вже учням знайома, вони її читають майже з пам'яті, отже, зростає темп читання, але пильності потребує правильність читання.

Коло читання казок народів світу розширюється за рахунок англійської народної казки «Сорочаче гніздо». Ця казка цінна своєю

виховною метою: умій урок вислухати до кінця — одна виховна лінія; якщо спілкуєшся з кимось, звертай увагу, як тебе слухають, — друга лінія; пізнавальною — казка дає відповідь, чому в різних птахів різні гнізда; літературною — у словах горлиці вчувається скоромовка (виховуємо чуття звукової образності), казка твориться за зразком кумулятивної; навчальною — текст легко ділиться на частини. Після казки подається науковий текст із інформацією про те, як роблять гнізда птахи, які є персонажами казки. Порівнюючи описане в казці й у тексті, учні побачать відмінності, зроблять висновок: наукові відомості точні, правильні, а в казці є вимисел.

У «Перлинці» багато завдань *на вибір, для виконання в парі, групі*. Зміст теми, яка розроблена в підручнику, доповнюється ігровим матеріалом (для відчуття рими — гра «складно — нескладно», доповни рядки вірша; для відчуття звукової образності — прочитай вірші, голосом підкресли звукопис: «гуркотіть тихіш-ш-ш маш-ш-шини, ш-ш-шурхотіть тихіш-ш-ше ш-ш-шини»).

У рубриці «Коли твір відкриває свої таємниці» твори підібрані так, що дітям відкривається таємниця визначення настрою в них: автор використовує слова, якими настрої передається, тобто прямо його називає: веселі, сумні, сльози, радісна (втіха), веселі (щедрівки) і пояснює, чим він викликаний (у цьому випадку зимовими картинами, зокрема віхолою, сніжинками). «Намальовані» словами картини у творах можна намалювати олівцем, фарбами. Яскраві малюнки, на яких художник передав емоції дітей, цікаво запропонувати «оживити»: уявіть, що малюнки ожили. Що б відбулося? (полетіли б сніжки, чувся б сміх і плач). Висновок: одне й те саме кожен сприймає по-своєму.

Пізнавальні тексти

Поетичні враження доповнюються пізнавальними. У цій рубриці пропонується короткий науковий текст про розмір сніжинок, який викличе захоплення та здивування, а отже, бажання більше дізнатися про сніжинки, які, як ми вже знаємо, можуть викликати сміх, радість, сльози й захоплення. Такий інтерес покликане задовольнити науково-художнє оповідання Алевтини Волкової «Зимова казка». У першому абзаці автор твору створює картину снігопаду, тихого та красивого. Придивимося — побачимо сніжинки, трішки фантазії — побачимо їхній танець (то піднімаються вгору, то ніби притискаються до землі), як танцюють — весело. Звідки виникло відчуття тиші? Будемо читати уважно, ніби «під мікроскопом», знайдемо слова, якими автор про це говорить: жодного звуку, чути тихесенький шепіт. Ось цим абзацом і закінчився художній текст, а далі починається науковий із термінами: льодяні кристалики, сніжинка завжди шестигранна, алмазний пил із найдрібніших сніжиночок. Але автор вкраплює і в цей текст художні засоби, зокрема емоційно-забарвлені слова, що не характерно для наукового тексту. Але знання про сніжинки, їхню форму, одержані через художнє сприйняття, особливі. У процесі роботи в парі своє сприйняття сніжинок діти втілять, вирізаючи їх тут же в класі. Можна уявити враження дітей, коли вони порівнюють усі сніжинки, вирізані кожним.

*Мистецький
контекст*

Під час читання творів «Поетичної збірки», зокрема після читання прекрасних віршів Тараса Шевченка, слухання пісень на ці слова, діти знайомляться з новим мистецтвом передачі почуттів, зображення картин природи — живописом. Пропонується репродукція картини Миколи Пимоненка «Вечоріє», зміст якої співзвучний рядкам із вірша «Зоре моя вечірняя». Твір розглядається після того, як діти прочитали кілька поезій Тараса Шевченка, зрозуміли їх настрій, викликаний тугою поета за Україною. Спочатку діти розглядають живописний твір і діляться враженнями, настроєм, який він викликав (спокій). Потім шукають, яким рядкам вірша відповідає зображене на картині, розглядають, хто зображений, який час (намальоване село в минулому — одяг дітей, хатинка), які фарби переважають, як темніє поле, садочок). Це справді той куточок України, за яким сумував поет на чужині. Художник тонко відобразив вечір в Україні. (Варто дітям повідомити, що минулого року відзначали 150-річчя від дня народження українського художника Миколи Пимоненка.)

Друга репродукція картини Івана Вельца «Українська ніч. Зима» пропонується після читання віршів про зиму, в яких природа зображена як жива істота: у ній все думає, відчуває. У вірші Ліни Костенко баба Віхола турбується, що в «полі мерзне житечко», а клени у вірші Вадима Скомаровського «стояли в журбі і триво-зі», «а серед ночі зима сивоброва їх одягнула у теплі кожухи». Ось цим рядкам і відповідає пейзаж Івана Вельца: ніч, темно, земля, дерева та кущі, хатинки вкриті снігом. Тільки на передньому плані відсвічує він голубизною.

Білизною та красою вирає зима в інших віршах Вадима Скомаровського. Краса радує людину. І після читання цих віршів («Білий сніговій», «Сплять над озером ялинки») варто запропонувати відшукати рядки, які відповідають зображеному художником («Де калина, де шипшина, де черешенька мала? Все зима... замела»; а ось слово «запустила» не підходить, дерева на картині сплять не в інеї). Варто запропонувати назвати вірш, який співзвучний настрою зимового пейзажу. Це вірш «Сплять над озером ялинки». В обох творах — сон у природі, спокій.

Для самостійної роботи можна запропонувати дітям розповісти про ту деталь на картині, яка особливо вразила, щось нагадала або викликала бажання скласти свій твір (наприклад, «У таку ніч мандрують казки»).

Поетичні збірки та оповідання доповнюють сторінки підручника «Літературне читання. 2 клас» як новими творами, так і новими авторами. При цьому наводиться інша інформація про письменників, зміст якої допоможе дітям повноцінно сприйняти твори. Наприклад, у підручнику ми читаємо про Анатолія Костецького й три його вірші. У «Перлинці» діти мають змогу самостійно прочитати цікаву інформацію про те, як Анатолій Костецький з дитсадка мріяв стати дитячим письменником, прочитати вірш «Осінній клен» і з'ясувати, які почуття викликані золотим осіннім листопадом, відчути сум і тишу, вивчити цей яскравий, емоційний вірш напам'ять.

У 2-му класі поглиблюється уявлення учнів про мову віршів: явища природи наділені здатністю переживати, думати, розмов-

ляти; мелодійності звучанню надають емоційно-забарвлені слова. Тож дітей треба ознайомити з «Вечірньою піснею» Володимира Самійленка, вивчити її, читати з пам'яті.

У «Перлинці» яскраві малюнки, художник зумів передати емоції персонажів. Працюючи з малюнками, про це треба вести мову.

*Робота
з заголовками*

Зауважимо, що зміст підручника створює гарні можливості для навчання учнів думати над змістом заголовка: перед читанням твору та під час його аналізу. Так, оповідання Юрія Старостенка має заголовок «Хто ж винен?». Розглянемо малюнок до тексту. Чимось стурбований ведмедик, лукаво усміхається єнот. Дерев торкнулася рука осені з жовтими фарбами. Хто і в чому винен? Будемо читати оповідання та шукати відповідь на запитання, сформульоване в заголовку. Як бачимо, автор сам запропонував шлях аналізу — пошуковий. Таку ж послідовність роботи пропонує Василь Сухомлинський з оповіданням «Де беруться срібні павутинки». Цей твір надзвичайно цікавий ще й тим, що в структуру оповідання включена казка, і дітям цікаво буде її знайти, поміркувати. Або оповідання Володимира Сенцовського «Привези мені, тату, сонце». Що ми називаємо ще словом «сонце»? Що з ним порівнюємо та чому вибираємо таке порівняння? На всі запитання, що пов'язані з заголовком, можна знайти відповіді в тексті. Цей твір приверне увагу дітей своєю образною мовою, має викликати зацікавленість помічати яскраві слова за ознакою їх новизни й незвичності використання: далечінь, оповита серпанком, щербатий гай, лапаті хмари. Ці слова та вислови виділені в тексті, треба дітям уявити описані картини, відчутти смак художнього слова. Звичайно, уся робота з таким твором полягає в читанні — відкритті таємниць. Остання розкрита таємниця в творі — чи привіз тато сину сонце та як він це зробив.

Казка Юрія Яриша «Їжачки» у «Перлинці» уміщена для того, щоб продовжити роботу над темою «Дружба, друзі», розв'язанням літературних завдань (українська казка, написана письменником на основі власної вигадки); розширенням уявлення про багатозначність слова, формуванням уміння співвідносити зміст казки зі змістом малюнка (місце й час дії, емоції персонажів, спроба в уяві оживити малюнок: що побачимо, що почуємо).

Особливості роботи за «Зошитом з літературного читання»³

У Зошиті розроблені завдання, які виконуються на етапі «До читання» твору та «Після його читання». На етапі «До читання» твору виконуються завдання, які готують дітей до правильного, у міру швидкого, усвідомленого, виразного читання. Розроблені вони на матеріалі текстів творів, які читаються на уроці. Це завдання на формування точності та швидкості зорового сприй-

³ Науменко, В. Зошит з літературного читання : до підруч. «Літературне читання. 2 клас» Віри Науменко / В. О. Науменко. — К. : Генеза, 2013. — 96 с.

мання, чіткої правильної вимови, правильного дихання під час читання, від якого залежить сила голосу, на розвиток усвідомленості читання (словникова робота, активізація мислення), розвиток оперативної пам'яті.

Для визначення місця вправ у структурі уроку слід керуватися умовними позначеннями. Методика проведення вправ описана у вступі до Зошита, а більш повно в розділі «Формування навички читання» методичного посібника «Уроки літературного читання в 2 класі»⁴. Завдання виконуються усно, письмово (підкресли, познач, зафарбуй, допиши, добери, вкажи стрілочкою).

Завдання «підкресли в словах спільну буквену частину» розвивають точність зорового сприймання, а отже, правильність читання. Щоб побачити в словах однакові букви (це може бути одна буква чи група букв), діти повинні бути уважними. Наприклад, у словах «ласка», «казка» треба підкреслити так, а в словах «ласці», «казці» підкреслимо *a* та *i*.

Щоб прочитати зашифроване в таблиці речення, треба дивитися на підказку. Це можуть бути стрілочки (початок позначений крапкою). Якщо йти за стрілками від букви до букви, складеться речення, назва твору, прізвище автора (наприклад, с. 17). Може бути поданий «ключ» на таблиці поряд із шифром (с. 44).

Розвивають уважність вправи, коли треба точно провести очима по звивистій лінії та поселити в квадратик букву, а потім прочитати слово з розташованих таким чином букв (с. 26); знайти, який горобчик першим прилетить до годівниці (с. 40); зафарбувати доріжку, якою треба пройти козеняті, щоб не зустрітися з вовком (с. 6).

Розвивають уважність, а також точність під час висловлювання думок пошукові таблиці.

Щоб зменшити витрату часу на письмо, використовується скорочений шлях запису за допомогою цифр (слова позначені цифрами, тому вибране слово, яким треба доповнити речення, записується цифрою (с. 54: Як показано наближення хуртовини у вірші Анатолія Камінчука «Баба Віхола»? 2, 4, 5).

Завдання «Після читання» спрямовані на перевірку запам'ятовування персонажів твору та послідовності появи їх у творі; визначення речень, які є в тексті, вибір речення для підпису малюнка; визначення жанру твору, складання сюжетного малюнка з окремих предметних малюнків;

⁴ Науменко, В. Уроки літературного читання в 2 класі : до підруч. «Літературне читання. 2 клас» Віри Науменко / В. О. Науменко. — К. : Генеза, 2013. — 208 с.

характеристику персонажів; визначення настрою описаних картин; створення мультфільму і т. ін.

Завдання спонукають до уважного читання твору, усвідомленого його сприймання. Так, щоб правильно дописати слова та скласти текст про зайчика за змістом забавлянки, перед словом «зайчик» треба написати не «сіренький» (як можуть запропонувати діти), а слово, яке передає стан: *переляканий* зайчик тікає від *ловців*.

Учителю треба уважно розглянути додатки в Зошиті та організувати з ними роботу: з таблицями, малюнками для складання сюжетних картин, мовним лото. Ці та інші завдання в Зошиті відкривають можливості для роботи в парах, групах; для виконання завдань за вибором дитини.

Див. додаток 2

На компакт-диску наведено фрагмент завдання з малюнками із «Зошита для літературного читання»

Зауважимо!

У посібнику для вчителя розкрито методика формування навички читання у другокласників, літературного читання творів різних жанрів, а також розроблені уроки літературного читання за вказаним навчальним комплектом

Як приклад наведемо уроки літературного читання оповідання, поезії та казки, мультимедійні презентації та деякі аудіофайли для їх музичного супроводу. Презентації розроблені студентками магістратури спеціальності «Початкове навчання» Київського університету імені Бориса Грінченка за навчально-методичним комплектом із літературного читання для 2-го класу (авт. В.О. Науменко).

Розробка уроку з теми «Побачений схід сонця, почутий спів жайворонка — не залишать байдужим. Василь Сухомлинський "Які вони бідні"» (с. 117–118 підручника)

Мультимедійна презентація до уроку. Автор — Наталія Шелест

Див. додатки 3–6

Аудіозапис «Спів птаха. Жайворонки»

Аудіозапис «Спів птахів. Ранок у лісі»

Конспект уроку з теми «Весна в поезії Анатолія Камінчука. "Котики вербові". "Береза розвивається"» (с. 95–96 підручника)

Мультимедійна презентація до уроку. Автор — Катерина Замишляк

Див. додатки 7–11

Аудіозапис «П. Чайковський. Пори року»

Аудіозапис «Спів птаха. Овсянка-ремез»

Аудіозапис «Звуки природи. Зозуля»

Конспект уроку з теми «Осінь-малювничка у вірші Марійки Підгірянки "Прийшла осінь"» (с. 22–23 підручника)

Мультимедійна презентація до уроку. Автор — Тетяна Рой

Див. додатки 12–14

Аудіозапис «Звуки природи. Ранкова лірична»

Конспект уроку з теми «Що нового про зозульку, мишка і єнота розкаже тобі Юрій Старостенко. Юрій Старостенко "Смілива зозулька", "Хто ж винен?"» (с. 111–113 підручника, с. 81–82 «Перлинки»)

Див. додатки 15–17

Мультимедійна презентація до уроку. Автор — Віра Шапченко
Аудіозапис «Звуки природи. Зозуля»

Конспект уроку з теми «Мама завжди допоможе, навчить. Андрій М'ястківський "Мудра голка", "Пустотливий дощик", "Став лелека журавлем"» (с. 125–126 підручника, с. 93–94 «Перлинки»)

Див. додатки 18–20

Мультимедійна презентація до уроку. Автори: Катерина Колот, Дарина Гамідова
Аудіозапис «А. Малишко "Пісня про рушник"»

Бажаємо вчителю вияву творчості для виховання в учнів любові та інтересу до читання, аналізу, переживання ними почуттів, усвідомлення ідеї творів під час спілкування з ними.

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРА

Мирослава ЗОРЯНА, Віра НАУМЕНКО

Методичні орієнтири роботи за новим підручником
«Літературне читання» (авт. Мирослава Зоряна)

У статті автори ознайомлять учителів початкової школи з особливостями змісту та методичними засадами роботи за новим підручником «Літературне читання» (авт. Мирослава Зоряна), який став переможцем Всеукраїнського конкурсу рукописів підручників для учнів 1–4-х класів загальноосвітніх навчальних закладів, наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 07 лютого 2012 р. № 118 йому надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України». Зокрема, акцентується увага на таких аспектах, які є, відповідно до авторської концепції, визначальними для літературного читання: з перших кроків входження дітей у світ мистецтва слова відбувається знайомство з живописним образом поезії, пісні, загадки, скоромовки, лічилки, казки, прислів'я. На сторінках підручника поезія зустрічається з таємничою загадкою, бо поезія тому й чарівна, що теж загадкова. Зустрічається поезія зі скоромовкою, адже яскраві поетичні картини наповнені звуками природи за допомогою прийому звукопису. На зустрічі казки з поезією дитині відкриваються таємниці уособлення. Образи-персонажі роблять сторінки підручника живими: вони розповідають, ведуть між собою та з учнями діалоги.